

Krzysztof Kowalski

Losy zabytków archeologicznych ewakuowanych w latach 1942–1944 ze zbiorów Pomorskiego Muzeum Krajowego w Szczecinie

Lot of the archaeological objects evacuated in 1942–1944
from the Pommersches Landesmuseum in Szczecin

Abstrakt: Artykuł prezentuje ustalenia dotyczące powojennych dziejów zbiorów archeologicznych wywiezionych z dawnego szczecińskiego *Pommersches Landesmuseum* w latach 1942–1944. Podstawą do przedstawienia losów muzealiów jest zachowana dokumentacja ewakuacyjna, obejmująca dane o wszystkich dyslokowanych kolekcjach dawnego muzeum (archeologicznej, sztuki sakralnej, etnograficznej, historii regionalnej, kultury miejskiej), która do tej pory nie doczekała się kompleksowego omówienia. W opracowaniu zestawiono informacje o każdym z 25 miejsc depozycji zabytków.

Słowa kluczowe: archeologia archiwalna, Pomorskie Muzeum Krajowe w Szczecinie, historia zbiorów muzealnych, ewakuacja zbiorów muzealnych

Abstract: The article presents findings on post-war history of the archaeological collection that has been taken out of the former *Pommersches Landesmuseum* in Szczecin in 1942–1944. The presentation of the lot of the museum objects is based on the preserved evacuation documentation, including information about all dislocated collections (archaeological, church art, ethnographic, regional history, urban culture) amassed in the former museum, which have not been fully discussed so far. The study includes the list of 25 sites where the objects were stored.

Keywords: archival archaeology, *Pommersches Landesmuseum* in Szczecin, history of museum collections, evacuation of museum collections

Losy zabytków archeologicznych, które w latach 1942–1944 ze względu na zagrożenie bombardowaniami lotniczymi zostały ewakuowane z dawnego szczecińskiego *Pommersches Landesmuseum* (dalej: PLM), nie doczekały się zbadania

w stopniu adekwatnym do wartości naukowej i muzealnej, jaką przedstawia najcenniejsza część zbiorów starożytności pomorskich, gromadzonych od lat dwudziestych XIX wieku. Przez wiele lat problematyka ewakuacji kolekcji PLM pojawiała się w literaturze tylko okazjonalnie. Na podstawie dostępnych publikacji można przedstawić ogólne – z czasem zmieniające się – ustalenia na temat losów muzealiów rozśrodkowanych w różnych miejscowościach ówczesnej prowincji Pomorze, po wojnie położonych w granicach dwóch państw: Polski i Niemiec Wschodnich. Nigdy jednak nie zostały przedstawione miejsca depozycji ani informacje o umieszczonych w nich zbiorach, choć dysponujemy oryginalnym źródłem wiedzy na ten temat. Jest nim dokumentacja wywozowa, która została sporządzona w trakcie przygotowań do ewakuacji w 1942 roku, a następnie była uzupełniana i korygowana przez pracowników PLM do początku 1945 roku.

Aktualnie, po upływie bez mała ośmiu dziesięcioleci, mogłoby się wydawać, że jest to problematyka o znaczeniu wyłącznie historycznym. Odkrycia dokonane w ostatnich latach w jednym z miejsc dyslokacji zbiorów szczecińskich dają jednak nadzieję, że sprawa nie jest definitywnie zamknięta. Fakt ten skłonił mnie do ponownego podjęcia zagadnienia i zestawienia danych zawartych w dokumentach ewakuacyjnych zachowanych wśród archiwaliów Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie (dalej: MNS) z poczynionymi dotychczas, na podstawie dostępnych mi źródeł, ustaleniami dotyczącymi losów wszystkich miejsc depozycji zabytków.

Przynajmniej od marca 1947 roku było wiadomo, że zachował się kompletny egzemplarz dokumentacji wywozowej muzealiów. Znalazł ją – wśród zabytków umieszczonych w piwnicy gmachu muzealnego – pierwszy powojenny kustosz szczecińskich zbiorów prahistorycznych Tadeusz Wieczorowski (Wieczorowski 1947, 141). Nieco wcześniej inny egzemplarz akt ewakuacyjnych trafił do szczecińskich zasobów archiwalnych (Gaziński, Gut, Szukała 2002, 429), ale prawdopodobnie nie wykorzystano go w poszukiwaniach muzealiów. W tym samym czasie, w latach 1947–1948, odkryto zabytki zdeponowane w Mołtowie koło Kołobrzegu i część z nich przewieziono do Płocka (Jędrzejewski 1986, 133–134). Niestety, również to znalezisko zostało zbagatelizowane i na długie lata zapomniane. W połowie 1949 roku prof. Hans Jürgen Eggers, przedwojenny kustosz kolekcji starożytności pomorskich, dowiedział się, że ewakuowanych zbiorów nie udało się odnaleźć (Eggers 1961, 78). Z listu otrzymanego wówczas od szwedzkiego archeologa prof. Holgera Arbmmana (który w ramach wizyty dydaktycznej w Polsce przyjechał ze studentami m.in. do Szczecina) wywnioskował, że w burzliwych warunkach pierwszych lat powojennych prawdopodobnie nie udało się przeszukać miejsc zdeponowania muzealiów, a starania o ich odnalezienie podjęte przez T. Wieczorowskiego w 1947 roku nie przyniosły

żadnych pozytywnych rezultatów. Można odnieść wrażenie, że do odnalezienia wywiezionych zabytków nie przywiązywano odpowiedniej wagi. O braku determinacji w tej kwestii mogły jednak decydować także inne czynniki. W każdym razie w 1950 roku szczecińskie muzeum przekazało władzom centralnym kopię akt ewakuacyjnych (Kowalski, Kozłowska, Rogalski 2016, 10).

Kluczowy zwrot w zakresie ustaleń dotyczących losów części zabytków ewakuowanych z gmachu PLM przyniosły lata pięćdziesiąte XX wieku. H.J. Eggers, mieszkający po wojnie w Niemczech Zachodnich, od 1955 roku kilkakrotnie podróżował w celach naukowych do Niemiec Wschodnich (Eggers 1961, 82–83). Prawdopodobnie już w trakcie pierwszej wizyty – związanej z gościnnym wykładem na Uniwersytecie w Greifswaldzie – uzyskał informację, że część zabytków ewakuowanych z gmachu PLM do niektórych punktów dyslokacji położonych na zachód od Odry, w tym również relokowanych pod koniec drugiej wojny światowej z jednego z punktów w Szczecinie, jednak ocalała. W trakcie pobytów w Szczecinie w latach 1957–1958 wiedzą tą podzielił się z Władysławem Filipowiakiem, dyrektorem ówczesnego Muzeum Pomorza Zachodniego (Kowalski, Filipowiak 2012, 23–24).

W 1962 roku udało się uzyskać oficjalne potwierdzenie, że 474 zabytki archeologiczne zgromadzone w ówczesnym *Museum für Ostmecklenburg* w Stralsundzie pochodzą ze zbiorów szczecińskich (Filipowiak 1962, 549–550; 1965, 10, przypis 7). Podjęto wówczas rozmowy na temat wymiany tychże zabytków na znajdujące się w Szczecinie zbiory z obszaru Meklemburgii-Pomorza Przedniego. Projekt ten został jednak zablokowany przez władze Niemiec Wschodnich tuż przed realizacją (Kowalski, Filipowiak 2012, 24).

Zupełnie bez echa przeszedł w latach siedemdziesiątych XX wieku przekaz kilku znalezisk archeologicznych z Muzeum Mazowieckiego w Płocku. Nie zorientowano się wówczas (podobnie jak w przypadku późniejszego przekazu i nabytku dwóch obrazów), że pochodzą one z miejsca ewakuacji w Mołtowie (Kowalski, Kozłowska, Rogalski 2016, 19).

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku – z inicjatywy prof. W. Filipowiaka i prof. F. Lütha, pełniącego wówczas funkcję konserwatora archeologicznego w Meklemburgii-Pomorzu Przednim – ponownie podjęto polsko-niemiecki dialog w sprawie wymiany pomorskich zbiorów archeologicznych z dawnej kolekcji PLM. Po uzgodnieniach na szczeblu dyplomatycznym projekt ten sfinalizowali ich następcy w 2009 roku, przy mocnym wsparciu obu inicjatorów.

Początek XXI wieku przyniósł odkrycie zabytku archeologicznego wywiezionego w trakcie wojny do punktu dyslokacji w Piaskach Wielkich (Kowalski, Filipowiak 2012, 26). Znaleziono go przypadkowo w tejsze miejscowości, w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu, w którym były zdeponowane zbiory. To skromne znalezisko stało się bodźcem do podjęcia kolejnej próby ustalenia

losów zabytków ewakuowanych z PLM. Kolejny przypadek sprawił, że w 2016 roku natrafiono na część zabytków wywiezionych w trakcie wojny do Mołtowa, a w ostatnich latach w miarę precyzyjnie rozpracowano ich dzieje po 1945 roku.

Podstawą do przedstawienia losów dyslokowanych muzealiów była zachowana dokumentacja ewakuacyjna, obejmująca dane o wszystkich kolekcjach z poszczególnych działów (archeologicznego, sztuki sakralnej, etnograficznego, historii regionalnej i kultury miejskiej) dawnego PLM. Pierwotnie była ona sporządzona w trzech egzemplarzach, z których zachowały się dwa. Przygotowując ewakuację przyjęto, że wyznaczone miejsca mają się znajdować w granicach prowincji Pomorze (żeby uniknąć „błędnych interpretacji”), a schronione w nich muzealia powinny reprezentować wszystkie kolekcje (Kunkel 1972, 112). W literaturze istnieją rozbieżności dotyczące liczby miejsc wywozu: według H.J. Eggersa (1961, 78; 1965, 11) – 28, a według O. Kunkela (1972, 112) – „około dwa tuziny”; być może różnice te wynikają z relokacji niektórych zbiorów w roku 1944 i 1945. W aktach ewakuacyjnych wskazano jednak dokładnie – według stanu na styczeń 1945 roku – 25 miejsc ostatecznego zdeponowania muzealiów. Cztery z nich znajdują się w aktualnych granicach Niemiec, w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, a pozostałe na terytorium Polski, w województwie zachodniopomorskim. Ustalenia dotyczące poszczególnych punktów dyslokacji zbiorów uporządkowano w kolejności ich lokalizacji geograficznej, od zachodu ku wschodowi. Identyfikacja zbiorów na podstawie list ewakuacyjnych nie zawsze jest prosta. Poszczególne przedmioty często opisane są lakonicznie, co może skutkować różnymi problemami interpretacyjnymi, w skrajnych przypadkach nawet z przyporządkowaniem do kolekcji dawnego PLM. Zdarzają się również omyłkowe zapisy, niezbyt jasne uzupełniania i zmiany, dlatego w poniższej prezentacji liczbę pozycji ewakuowanych zwykle określam jako przybliżoną.

1. Sievertshagen (Ldk. Vorpommern-Rügen)

Pierwotnym miejscem ewakuacji muzealiów był zamek myśliwski należący do rodu von Veltheim w Quitzin, Kreis Grimmen, gdzie zabytki były przechowywane do kwietnia 1944 roku. Później przeniesiono je do oddalonej o kilka kilometrów miejscowości Sievertshagen, Kreis Grimmen i umieszczono u pana Öhlke, właściciela gospody. Depozyt obejmował skrzynie transportowe 101–110 (ok. 107 pozycji w wykazach), które zawierały zbiory archeologiczne (ok. 23 pozycje), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Po wojnie trafiły do zbiorów w Stralsundzie. W efekcie polsko-niemieckiej wymiany sfinalizowanej w 2009 roku duża część zabytków archeologicznych – znaleziska z miejscowości położonych w granicach Polski – została przekazana do zbiorów MNS.

2. Weltzin (Ldk. Mecklenburgische Seenplatte)

Majątek Weltzin, Kreis Demmin był domeną pruską dzierżawioną przez Friedricha Rudolfa Johannes Christiana Kirchnera. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów, które umieszczono prawdopodobnie bezpośrednio w dworku, została wskazana jego żona Ilse Kirchner. Zdeponowano tam skrzynie transportowe 46–50 i 2 skrzynie zabytkowe (ok. 250 pozycji w wykazach), które zawierały zbiory archeologiczne (ok. 18 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Budynek zachował się w dobrym stanie. Nie znalazłem informacji o dalszych losach ewakuowanych tutaj muzealiów – prócz wzmianki o naczyniu z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Gołębsku (Wernershof, Kreis Rummelsburg), które pojawiło się w wykazie zabytków znajdujących się w latach sześćdziesiątych XX wieku w zbiorach zgromadzonych w Stralsundzie.

3. Hintersee (Ldk. Vorpommern-Greifswald)

W domu dentysty Gerharda Dunkena z Hintersee, Kreis Ückeründe (w dokumentacji ewakuacyjnej jako sąsiednia miejscowość pojawia się również Gross Mützelburg – aktualnie Myślibórz Wielki, pow. policki) zdeponowano muzealia spakowane w skrzyniach transportowych 10–15 (ok. 117 pozycji w wykazach). Według danych z połowy stycznia 1945 roku znajdowały się one w piwnicy. Skrzynie zawierały zbiory archeologiczne (ok. 78 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Po wojnie trafiły do zbiorów w Stralsundzie. W efekcie polsko-niemieckiej wymiany sfinalizowanej w 2009 roku duża część zabytków archeologicznych – znaleziska z miejscowości położonych w granicach Polski – została przekazana do zbiorów MNS.

4. Hintersee (Ldk. Vorpommern-Greifswald)

W budynku szkoły w Hintersee, Kreis Ückeründe zdeponowano muzealia spakowane w skrzyniach transportowych 16–20 (ok. 120 pozycji w wykazach), którymi opiekowała się Christel Neitzel. Według danych z połowy stycznia 1945 roku znajdowały się one w piwnicy i zostały zabezpieczone przed wilgocią przez Alberta Hellmunda, nauczyciela i opiekuna zabytków archeologicznych w powiecie Ückeründe. Skrzynie zawierały zbiory archeologiczne (ok. 81 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Po wojnie trafiły do muzeum w Stralsundzie. W efekcie polsko-niemieckiej wymiany sfinalizowanej w 2009 roku duża część zabytków archeologicznych – znaleziska z miejscowości położonych w granicach Polski – została przekazana do zbiorów MNS.

5. Szczecin

W skarbcu Głównej Kasy Krajowej umieszczono dwa kufry podróżne (ok. 78 pozycji w wykazach), w których zebrano najcenniejsze zbiory archeologiczne (56 pozycji, w tym pod jedną pozycją wszystkie znaleziska monet rzymskich oraz monet arabskich), historii regionalnej i kultury miejskiej. Według danych z końca stycznia 1945 roku w skarbcu miał się znajdować także egzemplarz akt ewakuacyjnych. Depozyt został wywieziony przed zajęciem Szczecina przez wojska radzieckie. Po wojnie trafił do zbiorów w Stralsundzie. W efekcie polsko-niemieckiej wymiany sfinalizowanej w 2009 roku duża część zabytków archeologicznych – znaleziska z miejscowości położonych w granicach Polski – została przekazana do zbiorów MNS.

6. Szczecin

W skarbcu Miejskiej Kasy Oszczędnościowej zdeponowano obrazy, z których część wywieziono dalej przed połową 1944 roku, pozostawiając pięć (Cranacha Młodszeo, Rungego, Friedricha i Hildebrandta), a także dokumentację muzealną (m.in. księgi inwentarzowe) oraz egzemplarz akt ewakuacyjnych. W skarbcu nie umieszczono zabytków archeologicznych. O. Kunkel wspomina, że pod koniec wojny Miejska Kasa Oszczędnościowa została ewakuowana na zachód, a skarbiec był niedostępny (Kunkel 1972, 112). Według uzyskanych przez niego informacji po zajęciu Szczecina wojsko radzieckie wysadziło skarbiec, żeby dostać się do środka. Dokumenty w większości uległy później zniszczeniu. Pracownikom muzealnym udało się odratować tylko niektóre, w tym część ksiąg inwentarzowych zbiorów Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza. Można jedynie przypuszczać, że schronione w skarbcu dzieła sztuki zostały wywiezione na wschód. Przemawiają za tym losy portretu księcia Filipa I autorstwa Lucasa Cranacha Młodszeo, który w 1994 roku „ze źródeł rosyjskich” nabył wiedeński antykwariat (Steinborn 2001).

7. Szczecin-Podjuchy

W mieszkaniu Karla Drebelowa znajdującym się przy Lothringerstrasse (obecnie ul. Chromowa) we włączonych do Szczecina Podjuchach (Stettin-Podejuch) umieszczono część dokumentacji fotograficznej, w tym zbiorów archeologicznych. Dalsze losy tego depozytu pozostają nieznane.

8. Babinek, pow. gryfiński

Majątek Heinrichsdorf, Kreis Greifenhagen od 1. dekady XX wieku był w posiadaniu rodu von Sethe. Depozyt złożony prawdopodobnie w pałacu zawierał

skrzynie transportowe 31–35 (około 105 pozycji w wykazach), w których znajdowały się zbiory archeologiczne (ok. 21 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Po wojnie pałac był użytkowany, a później uległ częściowemu zawaleniu. Nie znalazłem informacji o dalszych losach ewakuowanych tutaj zabytków.

9. Rożnowo, pow. gryfiński

Zespół dworski w Rosenfelde, Kreis Greifenhagen należał do rodu von Steinäcker. Depozyt, który złożono prawdopodobnie w pałacu, zawierał skrzynie transportowe 26–30 (ok. 51 pozycji w wykazach), w których znajdowały się zbiory archeologiczne (ok. 30 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Zabudowa dworska uległa zniszczeniu. Nie znalazłem informacji o dalszych losach ewakuowanych tam zabytków.

10. Swobnica, pow. gryfiński

Domem Wildenbruch, Kreis Greifenhagen dzierżawiła rodzina von Dassel. Decyzją konserwatora zabytków w prowincji Pomorze w zamku umieszczono rzeźbę marmurową *Fryderyk Wielki* autorstwa Johanna Gottfrieda Schadowa, trzy kapitele kolumn z klasztoru w Kołbaczu, a także reliefy Hansa Schencka z przedstawieniem Barnima XI i Anny von Braunschweig oraz nawróceniem Saula. Nie było tutaj zbiorów archeologicznych. Dzieła te wydobyto z terenu zamku w 1956 roku (Kowalski, Kozłowska, Rogalski 2016, 16).

11. Piaski Wielkie, pow. kamieński

Kondominium rodu von Flemming w miejscowości Paatzig, Kreis Cammin zarządzał emerytowany major Richard von Flemming. Depozyt prawdopodobnie złożony w budynku dworu zawierał skrzynie transportowe 36–41 (ok. 81 pozycji w wykazach), w których były zbiory archeologiczne (ok. 31 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Po 1945 roku majątek wszedł w skład Państwowych Nieruchomości Ziemijskich, a później dworek przeznaczono na biura i mieszkania pracowników Państwowego Gospodarstwa Rolnego oraz ośrodek wypoczynkowy. Na początku lat osiemdziesiątych XX wieku budynek wyremontowano. Od lat pięćdziesiątych do niedawna pełnił funkcje hotelowe. W 2003 roku w trakcie prac ziemnych prowadzonych w pobliżu dworu odkryto miecz brązowy pochodzący ze znaleziska gromadnego z Kopaniewa, który wchodził w skład zespołu ewakuowanego do Piasków Wielkich (Kowalski, Filipowiakk 2012, 26). Nie udało się wówczas uzyskać informacji o innych wywiezionych tutaj muzealiach.

12. Moskorzyn, pow. stargardzki

Majątek Muscherin, Kreis Pyritz należał do rodu von Schöning. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów wskazano Adelę von Schöning (*de domo von Wedel-Vehlingsdorff*). Depozyt, złożony prawdopodobnie w pałacu, obejmował trzy skrzynie zabytkowe, w których znajdowały się zbiory etnograficzne historii regionalnej i kultury miejskiej. Nie było wśród nich zabytków archeologicznych. Pałac został zniszczony w 1945 roku. Zabudowa folwarczna weszła w skład Państwowego Gospodarstwa Rolnego, a następnie urządzono tutaj stadninę. Nie znalazłem informacji o dalszych losach ewakuowanych tutaj zabytków.

13. Krępcewo, pow. stargardzki

Majątek Cremzow, Kr. Pyritz należał do rodu von Wedel. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych zabytków wskazano emerytowanego majora Ernsta (?) von Wedla. Muzealia złożono prawdopodobnie w pałacu. Przetransportowano je zapakowane w zabytkowej skrzyni, m.in. teczki i kartony zawierające pakiety widoków, rysunków oraz planów (w sumie 17 pozycji w wykazie). Według dokumentacji ewakuacyjnej były to zbiory historii regionalnej i kultury miejskiej, jednak w wykazie występuje również zabytek archeologiczny – rondel brązowy pochodzący z grobu III/1913 w Lubieszewie. Po wojnie gospodarowała tutaj jednostka wojsk radzieckich, a od 1947 roku funkcjonowało Państwowe Gospodarstwo Rolne. W latach sześćdziesiątych XX wieku pałac był mocno zaniedbany, w latach siedemdziesiątych pozostały tylko resztki murów. Nie znalazłem informacji o dalszych losach ewakuowanych tutaj zabytków.

14. Pężino, pow. stargardzki

Majątek Pansin, Kreis Saatzig należał do rodu von Puttkamer. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów został wyznaczony zarządca Haasch. W skład depozytu złożonego w zamku wchodziły skrzynie transportowe 111–113, dwie skrzynie zabytkowe i osobno opakowane obiekty (ok. 105 pozycji w wykazach), w których znajdowały się zabytki archeologiczne (44 pozycje), etnograficzne, sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej. Do Pężina przewieziono również część zbiorów archiwaliów szczecińskich, a wraz z nimi niektóre akta muzealne (m.in. akta miejscowe znalezisk archeologicznych). Po wojnie, do 1946 roku w majątku stacjonowały wojska radzieckie, później powstało Państwowe Gospodarstwo Rolne. Zamek był remontowany od połowy lat siedemdziesiątych do początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Losy muzealiów ewakuowanych do Pężina są skomplikowane. Zdeponowane tutaj akta PLM tuż po wojnie trafiły do Archiwum Państwowego w Szczecinie,

skąd w 1949 roku na mocy decyzji Naczelnej Dyrekcji Archiwów zostały przekazane do Muzeum Pomorza Zachodniego (Białecki 2001, 446; Gaziński, Gut, Szukała 2002, 427–429; Kowalski, Filipowiak 2012, 22). Udało się również odzyskać elementy ołtarza z Wkryujścia, które zostały wywiezione na wschód (Krasnodębska 2012). Trudno zweryfikować pogłoski o innych muzealiach, które jakoby przed laty były w posiadaniu okolicznych mieszkańców oraz o odkryciu zabytkowej broni.

15. Chlebowo, pow. stargardzki

Majątek Sassenburg, Kreis Saatzig należał do rodu von Waldow. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów został wyznaczony zarządca Franz Oloff (Ohlow). W skład depozytu, złożonego prawdopodobnie w dworku, wchodziły skrzynie transportowe 51–55 i osobno opakowane obiekty o większych rozmiarach (ok. 202 pozycje w wykazach i 2 pozycje prywatnych przedmiotów), w których znajdowały się zbiory archeologiczne (ok. 29 pozycji), numizmatyczne, etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej oraz książki. Dworek został częściowo zniszczony pod koniec wojny, ale był użytkowany przez wojsko radzieckie. Od 1947 roku majątek był w gestii Państwowych Nieruchomości Rolnych. Około 1965 roku został ostatecznie zburzony. Nie znalazłem informacji o dalszych losach zdeponowanych tutaj zabytków.

16. Dzwonowo, pow. stargardzki

Majątek Schönebeck, Kreis Saatzig należał do ziemianina Friedricha Höhne (Hoene). W skład depozytu złożonego w pałacu wchodziło 27 worków z książkami ze zbiorów bibliotecznych PLM, zabytkowe meble i inne muzealia ewakuowane bez opakowań transportowych (44 pozycje w wykazie). Nie było wśród nich zabytków archeologicznych. Po wojnie majątek ziemski należał do Państwowych Gospodarstw Rolnych. Obecnie założenie pałacowe jest własnością prywatną. O losach zdeponowanych tutaj zabytków nie znalazłem żadnych pewnych danych. Warto jednak wspomnieć o informacji uzyskanej w wywiadzie środowiskowym przez Macieja Słomińskiego w trakcie przygotowywania dokumentacji konserwatorskiej kościoła w Dzwonowie¹, że po wojnie jego wyposażenie wzbogaciło się o tryptyk późnorenesansowy, który został odnaleziony w pałacu, wśród znajdujących się tam zabytków. Informacji tej nie odzwierciedla dokumentacja ewakuacyjna, w której nie ma wzmianki o zdeponowaniu w Dzwonowie jakichkolwiek zabytków sztuki sakralnej.

¹ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie.

Zbiory tego typu ulokowano w położonych opodal pałacach w Chlebowie i Kamiennym Moście, ale zapisy w wykazach wywozowych nie dają dostatecznych podstaw do identyfikacji tryptyku.

17. Barzkowice, pow. stargardzki

Właścicielem majątku Barskewitz, Kr. Saatzig był Waldemar baron Gans Edler Herr zu Putlitz. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów został wyznaczony zarządca P. Noack. Depozyt – 10 sztuk zabytkowych mebli (szafy, sekretarza, sofy, foteli) z kolekcji historii regionalnej i kultury miejskiej – złożono w pałacu. W Barzkowicach nie było zabytków archeologicznych. W 1945 roku pałac został zajęty przez wojsko radzieckie. Po przejściu majątku przez państwo polskie utworzono tutaj Państwowe Gospodarstwo Rolne. Pałac był kilkakrotnie remontowany. Obecnie na terenie majątku mieści się Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego. Nie znalazłem informacji o dalszych losach zdeponowanych tutaj zabytków.

18. Bród, pow. stargardzki

Majątek Braunsforth, Kr. Saatzig należał do rodu von Wedel. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów został wyznaczony zarządca Schröder. Depozyt umieszczony prawdopodobnie we dworze zawierał skrzynie transportowe 56–60 i skrzynię zabytkową (w sumie ok. 279 pozycji w wykazach). Wśród dyslokowanych zbiorów były zabytki archeologiczne (ok. 60 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej oraz książki. Majątek został upaństwowiony i od lat pięćdziesiątych XX wieku działało tutaj Państwowe Gospodarstwo Rolne. Wyposażenie wewnątrz nie zachowało się. Nie natrafiłem na informacje o dalszych losach zdeponowanych tutaj zabytków.

19. Kamienny Most, pow. stargardzki

Majątek Steinhöfel, Kreis Saatzig należał do rodu von Kieckebusch. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów została wyznaczona Ursula von Kieckebusch. Depozyt, złożony prawdopodobnie w pałacu, obejmował dwie skrzynie zabytkowe i zabytki transportowane bez opakowań (ogółem ok. 94 pozycje w wykazach). Umieszczono tutaj zbiory etnograficzne, sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej. Nie było zabytków archeologicznych. Po wojnie w majątku działało Państwowe Gospodarstwo Rolne, a od lat pięćdziesiątych XX wieku szkoła. Nie natrafiłem na informacje o dalszych losach zdeponowanych tutaj zabytków.

20. Sokoliniec, pow. choszczeński

Dwór w Falkenwalde, Kreis Saatzig był własnością rodziny Stubenrauch. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów została wyznaczona pani Howald (Howald-Stubenrauch). W skład depozytu, umieszczonego zapewne we dworze, wchodziło pięć worków z książkami ze zbiorów bibliotecznych PLM, kilka obiektów ewakuowanych bez opakowań, skrzynki z oknami herbowymi, skrzynia zabytkowa zawierająca fotografie, tabliczki cynkowe i kartotekę grodzisk, a także dwie skrzynki (13 pozycji) z zabytkami archeologicznymi. Budynek przetrwał wojnę bez zniszczeń. Po wojnie majątek należał do Państwowych Nieruchomości Ziemijskich, a później, do 1998 roku był w zasobach Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Dwór uległ dewastacji. Nie natrafiłem na informacje o dalszych losach zdeponowanych tutaj zabytków – poza wzmianką, że wyposażenie dworu prawdopodobnie zostało rozgrabione.

21. Płoty, pow. gryficki

Zespół zamkowo-pałacowy w Plathe, Kreis Regenwalde należał do grafa von Bismarck-Osten. W rezydencji zdeponowano dwa worki z książkami ze zbiorów PLM, dwie skrzynie zabytkowe z muzealiami, liczne opakowania z mapami, dokumentami, obrazami i rysunkami oraz obiekty przewożone bez opakowań (ogółem 384 pozycje w wykazach, w tym 11 dotyczących książek). Wśród ewakuowanych zbiorów nie są wymieniane zabytki archeologiczne, jednak w wykazie znajduje się pozycja (kolie bursztynowe z Buczka) sugerująca związek z kolekcją archeologiczną. W 1945 roku w pałacu urządzono szpital wojskowy. Od 1947 roku działały w nim kolejne ponadpodstawowe szkoły rolnicze z internatem, a później wyłącznie internat. Wyposażenie rezydencji zaginęło lub uległo zniszczeniu w okresie powojennym.

22. Stołęcz, pow. gryficki

Właścicielem majątku Stölitze, Kreis Greifenberg był Rudolf Gloxin. Do kontaktu w sprawie ewakuowanych zabytków została wskazana administracja dóbr. W skład depozytu, złożonego prawdopodobnie w dworku, wchodziły skrzynie transportowe 41–45 (ok. 86 pozycje w wykazach), w których znajdowały się zbiory archeologiczne (ok. 15 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Po wojnie, do 1947 roku w majątku stacjonowało wojsko radzieckie, później pozostawał w gestii Państwowych Nieruchomości Rolnych. W latach siedemdziesiątych XX wieku pałac został opuszczony i częściowo rozebrany. Nie znalazłem informacji o losach ewakuowanych tutaj muzealiów.

23. Kiełpino, pow. choszczeński

Majątek Kölpin, Kreis Arnswalde był własnością rodu von der Marwitz, od 1936 roku kierowaną przez Achatza Waltera von der Marwitz. W skład depozytu umieszczonego we dworze wchodziło 12 worków z książkami ze zbiorów bibliotecznych PLM, a także sarkofag cynowy i skrzynia zabytkowa z muzealiami oraz obiekty przetransportowane bez opakowań (ogółem, bez książek, ok. 74 pozycje w wykazach). Ewakuowane zbiory obejmowały zabytki archeologiczne (9 pozycji), etnograficzne, sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej. Do lat siedemdziesiątych dworek był siedzibą leśnictwa. Główna jego część popadła w ruinę. Co do dalszych losów zdeponowanych tutaj zabytków nie znalazłem żadnych bezpośrednich informacji. Należy jednak wspomnieć, że w trakcie wojny w dworku przebywał były starosta choszczeński Wolf von Gersdorff, który przywiózł tutaj prywatne zbiory. W lutym 1945 roku zostały one ukryte w nieznanym miejscu (Łukasik, Szutowicz, 2020, 58).

24. Mołtowo, pow. kołobrzeski

Majątkiem Moltow, Kreis Kolberg-Körlin zarządzał emerytowany major Hans-Henning von Horn, który został również wyznaczony do kontaktu w sprawie ewakuowanych muzealiów, choć pierwotnie była wskazana jego żona Christiane, z rodu von Braunschweig, do którego należały dobra (Kowalski, Kozłowska, Rogalski 2016, 17). W skład muzealiów umieszczonych w pałacu wchodziły skrzynie transportowe 61–70 i dwa pakiety (ogółem ok. 490 pozycji w wykazach), zawierające książki ze zbiorów bibliotecznych PLM (280 pozycji) oraz zabytki archeologiczne (59 pozycji), historii regionalnej i kultury miejskiej. Pałac przetrwał wojnę w bardzo dobrym stanie, a jego właściciele opuścili majątek nie wcześniej niż w lipcu 1945 roku. Później mieściła się tutaj siedziba oddziału Państwowych Nieruchomości Ziemskich i Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Powojenne losy zdeponowanych tutaj zabytków w dużej części udało się odtworzyć w ostatnich latach, a także odzyskać część zabytków archeologicznych (Kowalski, Kozłowska, Rogalski 2016; w druku). W latach 1947–1948 ewakuowane zbiory znajdowały się w pałacu (Jędrzejewski 1986, 133). Niektóre z nich, w tym kilka znalezisk archeologicznych, trafiło do Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego (aktualnie Muzeum Mazowieckie w Płocku). W następnych latach przynajmniej część zabytków przeniesiono do zabudowań gospodarczych, a inne uległy zniszczeniu. Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku w majątku zostały przeprowadzone roboty porządkowe i remont pałacu, w trakcie których zabytki – głównie lub wyłącznie znaleziska archeologiczne – wraz z odpadami gospodarczymi wyrzucono na skarpę we wsi i do dołów pozostałych po wydobywaniu piasku. Przynajmniej jeden z pracowników zatrudnionych przy porządkach zabrał

kilka zabytków archeologicznych do domu, a ze skarpy młodzież szkolna zebrała kilkadziesiąt monet srebrnych. W 1978 roku Muzeum Mazowieckie przekazało do zbiorów szczecińskich kilka zabytków archeologicznych zabranych z pałacu w latach czterdziestych. Rok później MNS zakupiło w gdańskiej DESIE jeden z obrazów ewakuowanych do Mołtowa (Kolbiarz 2006a, 46). W 2000 roku ze zbiorów plockich przekazano do MNS kolejne dwa obrazy pochodzące z tego samego miejsca dyslokacji zabytków PLM (Kolbiarz 2006b, 50). W 2016 roku pracownicy MNS przeprowadzili badania w miejscu dawnej piaśnicy, odkrywając ponad 500 zabytków archeologicznych wyrzucanych z pałacu. W latach 2020–2021 udało się odzyskać kolejnych kilkanaście dawnych znalezisk archeologicznych, które zostały wcześniej znalezione w rejonie piaśnicy oraz przechowywanych od lat siedemdziesiątych wśród pamiątek rodzinnych.

25. Parsowo, pow. koszaliński

Właścicielem majątku Parsow, Kreis Köslin był August von Gerlach-Parsow. W skład depozytu, złożonego prawdopodobnie w pałacu, wchodziły skrzynie transportowe 21–25 (ogółem ok. 220 pozycji w wykazach, w tym 92 monety nowożytnie), zawierające zbiory archeologiczne (ok. 30 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej (numizmatyczne) i kultury miejskiej. W 1945 roku pałac zajęły wojska radzieckie, później mieściło się w nim biuro Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Obiekt został zdewastowany. Po 1974 roku rozpoczęto jego remont. Nie natrafiłem na informacje o losach ewakuowanych tu zbiorów muzealnych.

Z powyższego zestawienia wynika, że zabytki archeologiczne powinny być zdeponowane w 16 miejscach. Prawdopodobnie znajdowały się jednak w dwóch kolejnych, ponieważ w wykazach występują zapisy sugerujące obecność pojedynczych znalezisk pradziejowych. W pozostałych siedmiu nie było zbiorów archeologicznych.

Z sześciu punktów dyslokacji posiadamy informacje (pełniejsze lub szczątkowe) o ocaleniu zabytków archeologicznych, w tym z czterech udało się zabezpieczyć niemal kompletne depozyty (w Sievertshagen, dwa w Hintersee oraz z Kasy Krajowej w Szczecinie). Z jednego miejsca (Mołtowo) uratowano tylko część depozytu. Z kolejnego (Piaski Wielkie) pochodzi znalezisko pojedynczego zabytku. Znaleziska archeologiczne umieszczone w pozostałych punktach ewakuacji (Weltzin, Babinek, Roźnowo, Pęczino, Chlebowo, Bród, Sokoliniec, Stołąż, Kiełpino, Parsowo, ewentualnie Krępczewo i Płoty) nadal uznaje się za zaginione. Mając na uwadze odkrycia z ostatnich lat, wolno żywić nadzieję, że uda się odtworzyć losy także innych depozytów, a może i odnaleźć kolejne zabytki.

Literatura

- Białecki T. 2001. Pierwszy okres pracy Muzeum Pomorza Zachodniego w świetle dokumentów. W: E. Wilgocki, M. Dworaczyk, K. Kowalski, A. Porzeziński, S. Słowiński (red.), *Instantia est mater doctrinae. Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Władysława Filipowiaka*. Szczecin, 441–448.
- Eggers H.J. 1961. Pommersche Vorgeschichtsforschung im Exil (1945–60). *Baltische Studien* NF 48, 75–104.
- Eggers H.J. 1965. Zum 70. Geburtstag von Otto Kunkel. *Baltische Studien* NF 51, 7–12.
- Filipowiak W. 1962. Sprawozdanie z działalności Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie za 1962 r. *Materiały Zachodniopomorskie* 8, 549–559.
- Filipowiak W. 1965. Muzeum Pomorza Zachodniego w dwudziestoleciu (1945–1965). *Materiały Zachodniopomorskie* 11, 9–28.
- Gaziński R., Gut P., Szukała M. 2002. *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku*. Warszawa–Szczecin.
- Jędrzejewski B. 1986. Moje wspomnienia i refleksje z pracy w Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1932–1939 i 1945–1949. *Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku* 11, 113–136.
- Kolbiarz A. 2006a. Kazanie z łodzi / Seepredigt (hasło w katalogu). W: D. Kacprzak, R. Makąła, A. Kolbiarz (red.), *Od Cranacha do Corinth. Dawne malarstwo ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie / Von Cranach bis Corinth. Alte Malerei aus den Sammlungen des Muzeum Narodowe w Szczecinie*. Szczecin, 50–53.
- Kolbiarz A. 2006b. Kuszenie Chrystusa / Versuchungen Christi (hasło w katalogu). W: D. Kacprzak, R. Makąła, A. Kolbiarz (red.), *Od Cranacha do Corinth. Dawne malarstwo ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie / Von Cranach bis Corinth. Alte Malerei aus den Sammlungen des Muzeum Narodowe w Szczecinie*. Szczecin, 46–49.
- Kowalski K., Filipowiak W. 2012. Dawne zbiory archeologiczne Muzeum Narodowego w Szczecinie / The Former Archaeological Collections of the National Museum in Szczecin. W: K. Kowalski, D. Kozłowska-Skoczka (red.), *Zaginione – Ocalone. Szczecińska kolekcja starożytności pomorskich / Lost – Saved. The Pomeranian Antiquities Collection of Szczecin*. Szczecin, 9–34.
- Kowalski K., Kozłowska D., Rogalski B. 2016. „Zaginione – Ocalone”. Odkrycie zabytków archeologicznych ze szczecińskiej kolekcji starożytności pomorskich w Mołtowie. *Materiały Zachodniopomorskie* NS 12, 9–75.
- Kowalski K., Kozłowska D., Rogalski B. w druku. Mołtowo – odkrycie zabytków archeologicznych ewakuowanych ze Szczecina w latach 1942–1944. W: *XXI Sesja Pomorzoznawcza, Toruń, 22–24 listopada 2017 roku*, Tom I. Toruń 2020, 281–294.
- Krasnodębska K. 2012. Historia ołtarza z Wkryjścia. *Cenne. Bezcenne. Utracone* 2012 / 2 (71), 24–27.
- Kunkel O. 1972. Aus der Geschichte des pommerschen Museumswesens. *Baltische Studien* NF 58, 77–113.
- Łukasik A., Szutowicz A. 2020. *Przewodnik po Drawnie i okolicach*. Drawno.

- Steinborn B. 2001. Odzyskany portret księcia pomorskiego Filipa I. W: E. Wilgocki, M. Dworaczyk, K. Kowalski, A. Porzeziński, S. Słowiński (red.), *Instantia est mater doctrinae. Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Władysława Filipowiaka*. Szczecin, 471–475.
- Wieczorowski T. 1947. Stan, potrzeby i zadania Działu Prehistorycznego Muzeum Miejskiego w Szczecinie. *Z otchłani wieków* 16/5–6, 141–143.

Losy zabytków archeologicznych ewakuowanych w latach 1942–1944 ze zbiorów Pomorskiego Muzeum Krajowego w Szczecinie

Streszczenie

Artykuł podsumowuje dotychczasowe ustalenia dotyczące powojennych dziejów zbiorów archeologicznych, które ze względu na zagrożenie bombardowaniami lotniczymi zostały w latach 1942–1944 wywiezione z dawnego szczecińskiego Pommersches Landesmuseum. Źródłem zawierającym dane o wszystkich przemieszczonych wówczas zabytkach i miejscach ich zdeponowania jest dokumentacja ewakuacyjna zachowana w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie. Obejmuje ona informacje o muzealiach ze wszystkich działów dawnego muzeum szczecińskiego (archeologicznego, sztuki sakralnej, etnograficznego, historii regionalnej i kultury miejskiej), z których wyselekcjonowano do dyslokacji najcenniejsze obiekty. W opracowaniu zestawiono informacje o każdym z 25 miejsc depozycji zabytków, taka syntetyczna prezentacja nigdy jeszcze nie była publikowana.

Pierwsze informacje o losach ewakuowanych zbiorów pochodzą z 1947 roku. Znalaziono wówczas egzemplarz dokumentacji wywozowej. Natrafiono także na zabytki w jednym z miejsc ewakuacji na Pomorzu Zachodnim. Niektóre zabrano do zbiorów gromadzonych w Płocku, a resztę pozostawiono bez opieki. Prawdopodobnie od 1955 roku było wiadomo, że ocalała część zbiorów zdeponowanych w miejscach położonych na zachód od Odry. Oficjalnie potwierdzono to w 1962 roku. Podjęto wówczas rozmowy na temat wymiany tychże zabytków na znajdujące się w Szczecinie zbiory z obszaru Meklemburgii-Pomorza Przedniego. Projekt został jednak zablokowany przez władze Niemiec Wschodnich. W 1978 roku z Płocka do Szczecina powróciło kilka zabytków archeologicznych i dwa obrazy (jeden z nich został zakupiony w domu aukcyjnym), które pochodziły z miejsca ewakuacji w Mołtowie pod Kołobrzegiem. Nie zorientowano się wówczas, że chodzi o zbiory wywiezione w czasie wojny. W 1991 roku z inicjatywy prof. W. Filipowiaka, dyrektora Muzeum Narodowego w Szczecinie i prof. F. Lütha, konserwatora archeologicznego w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, ponownie podjęto polsko-niemiecki dialog w sprawie wymiany pomorskich zbiorów archeologicznych z dawnej kolekcji PLM. Projekt ten sfinalizowali ich następcy w 2009 roku, przy wsparciu obu inicjatorów. Początek XXI wieku przyniósł odkrycie zabytku archeologicznego wywiezionego w trakcie wojny do punktu dyslokacji w Piaskach Wielkich. To przypadkowe znalezisko skłoniło do podjęcia kolejnej próby ustalenia losów zabytków ewakuowanych ze zbiorów szczecińskich. Kolejny przypadek sprawił, że w 2016 roku natrafiono na część zabytków wywiezionych w trakcie wojny do Mołtowa.

Lista miejsc schronienia zbiorów przedstawia się następująco:

Sievertshagen (Ldk. Vorpommern-Rügen) – ok. 107 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 23 pozycje), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskie. Zabytki archeologiczne zostały ocalone.

Weltzin (Ldk. Mecklenburgische Seenplatte) – ok. 250 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 18 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Brak danych o dalszych losach muzealiów.

Hintersee (Ldk. Vorpommern-Greifswald) – ok. 117 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 78 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Zabytki archeologiczne zostały ocalone.

Hintersee (Ldk. Vorpommern-Greifswald) – ok. 120 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 81 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Zabytki archeologiczne zostały ocalone.

Szczecin – ok. 78 pozycji w wykazach, w tym najcenniejsze zbiory archeologiczne (56 pozycji), historii regionalnej i kultury miejskiej. Zabytki zostały relokowane na zachód w trakcie wojny. Zabytki archeologiczne zostały ocalone.

Szczecin – nie ulokowano zabytków archeologicznych. Można przypuszczać, że schronione tu dzieła sztuki zostały wywiezione na wschód.

Szczecin-Podjuchy – nie ulokowano zabytków archeologicznych. Losy tego depozytu (w jego skład wchodziła dokumentacja muzealna) pozostają nieznane.

Babinek, pow. gryfiński – ok. 105 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 21 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Brak danych o dalszych losach muzealiów.

Różnowo, pow. gryfiński – ok. 51 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 30 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Brak danych o dalszych losach muzealiów.

Swobnica, pow. gryfiński – nie ulokowano zabytków archeologicznych. Umieszczone tu dzieła sztuki wydobyto w 1956 roku.

Piaski Wielkie, pow. kamieński – ok. 81 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 31 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. W 2003 roku odkryto tutaj miecz brązowy pochodzący z ewakuowanego zespołu. Brak danych o losach innych muzealiów.

Moskorzyn, pow. stargardzki – nie ulokowano zabytków archeologicznych. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Krępcewo, pow. stargardzki – według dokumentacji ewakuacyjnej nie powinno być tutaj zbiorów archeologicznych, jednak w wykazie występuje rondel brązowy pochodzący z grobu III/1913 w Lubieszewie. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Pężino, pow. stargardzki – ok. 105 pozycji w wykazach, w tym zabytki archeologiczne (44 pozycje), etnograficzne, sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej. Tutaj przewieziono również część zbiorów archiwaliów szczecińskich oraz niektóre akta muzealne i służby konserwatorskiej (m.in. dokumentacja znalezisk archeologicznych). Zdeponowane tutaj dokumenty muzealne trafiły do Archiwum Państwowego w Szczecinie, skąd w 1949 roku zostały przekazane do Muzeum Pomorza Zachodniego. Są przesłanki, aby podejrzewać, że przynajmniej część zabytków sztuki została wywieziona na wschód. Brak natomiast pewnych danych o losach zabytków archeologicznych.

Chlebowo, pow. stargardzki – ok. 202 pozycje w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 29 pozycji), numizmatyczne, etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej oraz książki. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Dzwonowo, pow. stargardzki – nie ulokowano tutaj zabytków archeologicznych. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Barzkowice, pow. stargardzki – nie ulokowano tutaj zabytków archeologicznych. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Bród, pow. stargardzki – ok. 279 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 60 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej oraz książki. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Kamienny Most, pow. stargardzki – nie ulokowano tutaj zabytków archeologicznych. Brak informacji o dalszych losach zbiorów etnograficznych, sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej.

Sokoliniec, pow. choszczeński – kilkadziesiąt pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (13 pozycji), sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej, dokumentacja muzealna i książki. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Ploty, pow. gryficki – wg dokumentacji ewakuacyjnej nie powinno być tutaj zbiorów archeologicznych, jednak w wykazie występują kolie bursztynowe z Buczka. Brak informacji o dalszych losach tych zabytków.

Stołąż, pow. gryficki – ok. 86 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 15 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Kiełpino, pow. choszczeński – ok. 74 pozycje w wykazach (bez książek), w tym zbiory archeologiczne (9 pozycji), etnograficzne, sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Mołtowo, pow. kołobrzeski – ok. 490 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (59 pozycji), sztuki sakralnej, historii regionalnej i kultury miejskiej oraz książki. Powojenne losy zdeponowanych tutaj zabytków archeologicznych w dużej części udało się odtworzyć w ostatnich latach, a także odzyskać część zabytków archeologicznych. W latach 1947–1948 niektóre zabytki, w tym kilka znalezisk archeologicznych, trafiło do zbiorów gromadzonych w Płocku. W trakcie remontu na początku lat siedemdziesiątych XX wieku część depozytu, głównie lub wyłącznie znaleziska archeologiczne, wyrzucono wraz odpadami gospodarczymi. Kilka zabytków zabrał do domu robotnik, a młodzież szkolna zebrała kilkadziesiąt monet srebrnych. W latach 1978 i 2000 muzeum płockie przekazało do zbiorów szczecińskich kilka zabranych z pałacu zabytków archeologicznych i obraz. Drugi obraz zakupiono w gdańskim domu aukcyjnym. W 2016 roku pracownicy Muzeum Narodowego w Szczecinie przeprowadzili badania w sąsiedztwie wsi, odkrywając ponad 500 zabytków archeologicznych wyrzuconych z pałacu. W latach 2020–2021 udało się odzyskać kolejnych kilkanaście dawnych znalezisk archeologicznych wydobytych wcześniej w rejonie badań oraz przechowywanych od lat siedemdziesiątych XX wieku wśród pamiątek rodzinnych.

Parsowo, pow. koszaliński – ok. 220 pozycji w wykazach, w tym zbiory archeologiczne (ok. 30 pozycji), etnograficzne, historii regionalnej i kultury miejskiej. Brak informacji o dalszych losach muzealiów.

Z powyższej analizy wynika, że zabytki archeologiczne były zdeponowane w 16 miejscach i prawdopodobnie w dwóch dalszych, w których jednak nie powinno ich być. Z czterech depozytów udało się zabezpieczyć niemal kompletne zestawy znalezisk. Z kolejnego uratowano tylko część, a z innego pojedynczy zabytek.

Zabytki archeologiczne umieszczone w pozostałych depozytach nadal są uznawane za zaginione. Mając na uwadze odkrycia z ostatnich lat, wolno mieć nadzieję, że uda się odtworzyć losy także innych depozytów, a może i odnaleźć kolejne zabytki.

Lot of the archaeological objects evacuated in 1942–1944 from the Pommersches Landesmuseum in Szczecin

Summary

The article summarises the findings to date on the post-war history of the archaeological collections that have been taken out of the former Pommersches Landesmuseum in Szczecin in 1942–1944 due to possible bomb raids. The evacuation documentation preserved in the Department of Archaeology Archives of the National Museum in Szczecin is the source of data on all of the objects displaced at that time as well as places where they were deposited. It includes information about museum objects from all of the former Szczecin Museum departments (archaeology, church art, ethnographic, regional history, urban culture), of which the most valuable objects were evacuated. In the article, for the first time information about each of 25 places where the objects were stored has been compiled and presented.

The first information about the lot of the evacuated collections comes from 1947 when a copy of the export documentation was found. Objects were also discovered in one of the evacuation places in Western Pomerania. Some were added to the collection amassed in Płock, while the rest were left unattended. It has been known probably since 1955 that part of the collections deposited in places to the west of the River Oder have survived. This was officially confirmed in 1962. At that time, talks were opened on the exchange of these objects for the collection of artefacts from Mecklenburg-Vorpommern located in Szczecin. The project, however, was blocked by the East German authorities. In 1978, several archaeological objects and two paintings (one was purchased at the auction house) returned to Szczecin from Płock. They came from the evacuation place located in Mołtowo near Kołobrzeg. It was unknown then that this was the collection taken away during the war. In 1991, Prof. Władysław Filipowiak, a director of the National Museum in Szczecin and Prof. F. Lüth, a conservator of Archaeological Monuments of Mecklenburg-Vorpommern, took the initiative to resume the Polish-German dialogue on the exchange of Pomeranian archaeological collections from the former Pommersches Landesmuseum. The project was finalised by their successors in 2009, with the support of both initiators. The beginning of the 21st century brought the discovery of an archaeological object transferred during the war to the dislocation point at Piaski Wielkie. This accidental find facilitated another attempt to establish what happened to the antiquities from the evacuated Szczecin collection. As a result of another chance, some of the objects taken to Mołtowo during the war were found.

List of information about individual evacuation sites:

Sievertshagen (Ldk. Vorpommern-Rügen) – lists of about 107 items, including archaeological collection (about 23 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. The archaeological objects were saved.

Weltzin (Ldk. Mecklenburgische Seenplatte) – lists of about 250 items, including archaeological collection (about 18 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. There is no information about what happened next to the museum objects.

Hintersee (Ldk. Vorpommern-Greifswald) – lists of about 117 items, including archaeological collection (about 78 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. The archaeological objects were saved.

Hintersee (Ldk. Vorpommern-Greifswald) – lists of about 120 items, including archaeological collection (about 81 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. The archaeological objects were saved.

Szczecin – lists of about 78 items, including the most valuable archaeological objects (56 items) as well as regional history and urban culture. The objects had been relocated to the west during the war. The archaeological objects were saved.

Szczecin – no archaeological objects were deposited. It can be assumed that works of art deposited there were taken to the east.

Szczecin-Podjuchy – no archaeological objects were deposited. The deposit contained museum records and documents; their lot remains unknown.

Babinek, Gryfino district – lists of about 105 items, including archaeological collection (about 21 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. There is no information about what happened next to the museum objects.

Rożnowo, Gryfino district – lists of about 51 items, including archaeological collection (about 30 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. There is no information about what happened next to the museum objects.

Swobnica, Gryfino district – no archaeological objects were deposited. Deposited works of art were discovered in 1956.

Piaski Wielkie, Kamień Pomorski district – lists of about 81 items, including archaeological collection (about 31 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. In 2003, a bronze sword from the evacuated assemblage was discovered there. There is no information about what happened next to the other museum objects.

Moskorzyn, Stargard district – no archaeological objects were deposited. There is no information about what happened next to the museum objects.

Krępczewo, Stargard district – according to the evacuation records, archaeological objects were not there, however, a bronze saucepan from grave III/1913 in Lubieszewo is in the list. There is no information about what happened next to the museum objects.

Pężino, Stargard district – lists of about 105 items, including archaeological collection (about 44 items) as well as ethnographic, church art, regional history and urban culture. Part of the Szczecin archives as well as some museum and conservation files (concerning e.g. archaeological discoveries) had been there. The deposited museum documents were transferred to the State Archive in Szczecin, and then in 1949 to the West Pomerania Museum. There are reasons to suspect that at least some of the works of art have been taken to the east. No accurate information is available about the lot of archaeological objects.

Chlebowo, Stargard district – lists of about 202 items, including archaeological collection (about 29 items) as well as numismatic, ethnographic, regional history, urban culture and books. There is no information about what happened next to the museum objects.

Dzwonowo, Stargard district – no archaeological objects were deposited. There is no information about what happened next to the museum objects.

Barzkowice, Stargard district – no archaeological objects were deposited. There is no information about what happened next to the museum objects.

Bród, Stargard district – lists of about 279 items, including archaeological collection (about 60 items) as well as ethnographic, regional history, urban culture and books. There is no information about what happened next to the museum objects.

Kamienny Most, Stargard district – no archaeological objects were deposited. There is no information about what happened next to the ethnographic, church art, regional history and urban culture collections.

Sokoliniec, Choszczno district – lists of dozens of items, including archaeological collection (about 13 items) as well as church art, regional history, urban culture, museum documents and books. There is no information about what happened next to the museum objects.

Płoty, Gryfice district – according to the evacuation records archaeological objects were not there, however, necklaces of amber beads from Buczek are in the list. There is no information about what happened next to the museum objects.

Stołąż, Gryfice district – lists of about 86 items, including archaeological collection (about 15 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. There is no information about what happened next to the museum objects.

Kiełpino, Choszczno district – lists of about 74 items (without books), including archaeological collection (9 items) as well as ethnographic, church art, regional history and urban culture. There is no information about what happened next to the museum objects.

Mołtowo, Kołobrzeg district – lists of about 490 items, including archaeological collection (59 items), church art, regional history and urban culture as well as books. The post-war lot of the archaeological objects deposited here has been established in the recent years, and also some items have been recovered. In 1947–1948, some objects, e.g. archaeological, appeared in the collection amassed in Płock. At the beginning of the 1970s, during the renovation works, part of the deposit, consisting mainly or entirely of archaeological finds, was thrown away with the waste. Several objects were taken home by a construction worker, while secondary school children took several dozen silver coins. In 1978 and 2000, the Museum in Płock transferred some archaeological finds and the painting taken from the manor to the Szczecin Museum. The second painting was bought at the auction house in Gdańsk. In 2016, archaeologists from the National Museum in Szczecin conducted archaeological research in the vicinity of the village, discovering more than 500 archaeological objects thrown away from the manor. In 2020–2021, another dozen or so archaeological finds were recovered which previously had been excavated in the research area and since the 1970s had been kept among family mementoes.

Parsowo, Koszalin district – lists of about 220 items, including archaeological collection (about 30 items) as well as ethnographic, regional history and urban culture. There is no information about what happened next to the museum objects.

The analysis shows that the archaeological objects were deposited in 16 places, and probably in two more where they should not have been. Almost complete sets of finds from four deposits were secured. One deposit was saved only partially, while from another only a single antiquity was retrieved. Archaeological objects placed in other deposits are still considered lost. Given the discoveries from the recent years, it is to be hoped that the lot of other deposits will be established, and perhaps more antiquities will be found.

Krzysztof Kowalski
Muzeum Narodowe w Szczecinie
k.kowalski@muzeum.szczecin.pl